

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗАХИСТІ УКРАЇНИ

Сийпловік Микола Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна*

Збройна агресія російської федерації (рф) проти України спонукала законодавця через прийняття відповідних нормативно-правових актів обмежити монополію держави на застосування сили і розширити законні спроможності громадян щодо захисту Вітчизни¹.

Водночас, умови збройної агресії розширили і сферу дії системи соціального захисту. Виникла потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців та інших учасників бойових дій, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, беруть участь у заходах із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф.

У 2014 році законодавцем була зроблена спроба криміналізувати суспільні відносини, щодо надання статусу учасника бойових дій. Зокрема, проектом Закону України від 06.10.2014 № 5136, пропонувалося доповнити Кримінальний кодекс України (КК) статтями 358-1 «Підроблення документів, що є підставою для надання особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, статусу учасника бойових дій» та 364-2 «Зловживання повноваженнями особою, якій законом надано право у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати документи, необхідні для надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення». Однак, вказаний проєкт залишився поза увагою законодавців.

Наразі статус учасника бойових дій не є предметом безпосереднього кримінально-правового регулювання та наукового дослідження. Однак є похідні, тісно пов'язані положення зі статусом учасників бойових дій. Це стосується правового статусу цивільних осіб, які беруть участь у захисті України. Саме ці положення і представляють інтерес науковців-криміналістів.

Як слушно зауважив В. В. Кузнецов, дослідження формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України, дало змогу зробити,

¹ Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

зокрема, такі висновки: формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України проходило у два етапи (до 24.02.2022 та після 24.02.2022); сформульовано поняття участі цивільних осіб у захисті України; визначено види правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України; наведено нормативно-правові акти, які забезпечують участь цивільних осіб у захисті України².

Аналіз указаних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок, що держава визначає різні категорії цивільних осіб, які беруть участь у захисті України: 1) особи, які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися; 2) особи, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій Збройних сил (ЗС); 3) члени добровольчих формувань територіальної громади³.

Місцем участі цивільних осіб у захисті Вітчизни є територія, яка підконтрольна Україні (для членів добровольчих формувань територіальної громади) і яка тимчасово окупована (для осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, та осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС; для членів добровольчих формувань територіальної громади). Щодо можливого захисту України цивільними особами безпосередньо на території країни-агресора слід зауважити, що такі нормативно-правові підстави відсутні щодо осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС та членів добровольчих формувань територіальної громади⁴. Щодо осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, у ст. 43-1 КК жодних територіальних обмежень не передбачено. Таких осіб за КК України до кримінальної відповідальності не буде притягнуто. Безумовно, не можна виключати кримінальної відповідальності таких цивільних осіб за КК рф та Білорусі⁵.

Аналіз нормативно-правової актів дає можливість визначити певні розбіжності у правовому забезпеченні вказаних категорій цивільних осіб, які беруть участь у захисті України.

1. Особи (це можуть бути громадяни України, а також особи без громадянства та іноземці, які на законних підставах перебувають на території України), які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, на нашу думку, найменш захищені з боку держави. Слід констатувати факт відсутності спеціальної нормативно-правової бази, яка б визначала повноваження та соціально-правовий захист таких осіб. Особливості активної фізичної протидії агресору таких

² Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

³ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

⁴ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

⁵ В России и Беларуси набирает обороты партизанское движение. Как оно работает. URL: <https://masa.media/ru/site/v-rossii-i-belarusi-nabiraet-oboroty-partizanskoe-dvizheniekak-ono-rabotaet> (дата звернення: 17.01.2024).

пересічних осіб регламентується Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК України (насамперед, ст. 43-1 КК), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України, законами України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702– IX та «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX. Слід підтримати думку, що особи, які чинять спротив ворогу на власний розсуд або за завданням Сил спеціальних операцій ЗС, не можуть віднесені до членів добровольчих формувань територіальної громади⁶. Таких осіб, згідно зі ст. 10 Закону України «Про основи національного спротиву», не можна віднести й до руху опору, оскільки такий рух формується з осіб, прийнятих на службу у військовому резерві ЗС України та інших військових формувань⁷.

Як зазначав В.В. Кузнецов, певним недоліком формування такого руху опору є відсутність Положення про рух опору, що затверджується постановою Кабінету Міністрів України (КМУ)⁸. Такий документ повинен визначити права та обов'язки учасників руху опору, окреслити їх соціально-правові гарантії, установити умови непритягнення до відповідальності за вчинення дій, спрямованих на захист України, тощо. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» хоча формально і не пов'язаний із Законом України «Про основи національного спротиву», але надає у період дії воєнного стану право громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії рф та/ або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, установлених МВС України (ст. 1 Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»)⁹.

Проведений аналіз відповідних нормативно-правових актів дає змогу констатувати наявність певних прогалин у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»: відсутність чіткої кореспонденції із Законом України «Про основи національного спротиву»; невірне посилання в ст. 2 Закону України на Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України; відсутність чітких умов щодо застосування зброї¹⁰; непередбачення серед

⁶ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

⁷ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

⁸ Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.

⁹ Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

¹⁰ Кузнецов В.В., Сийпловіч М.В. Правові аспекти легалізації обігу та застосування цивільними особами вогнепальної зброї для відсічі збройної агресії Російської Федерації. *Krakowskie Studia Malopolskie*. 2022. № 3. С. 102–121; Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар / А.А. Вознюк та ін. ;

знарядь відсічі агресії з боку РФ саме трофейної зброї або іншої нелегалізованої зброї. Також потребує нормативного врегулювання (постановою КМУ) механізм виплати винагороди військовослужбовцям ЗС України, інших структур сектору безпеки й оборони України, громадянам України винагороди за добровільно передану ЗС України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора¹¹.

2. Особи (громадяни України), які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС, також, на нашу думку, не повною мірою мають необхідне правове забезпечення. Серед указаних документів слід виділити Порядок відшкодування збитків у зв'язку із затриманням, арештом або засудженням незаконними органами чи формуваннями, утвореними на тимчасово окупованих територіях України, або органами чи формуваннями країни, яка здійснює збройну агресію проти України, особам, залученим до конфіденційного співробітництва із Силами спеціальних операцій Збройних сил від 29 грудня 2021 р. № 1451 (Порядок № 1451) та Порядок надання статусу учасника бойових дій залученим до конфіденційного співробітництва особам, які брали участь у виконанні завдань руху опору на тимчасово окупованій території України, у районі проведення АТО/ООС або на інших територіях, де велися бойові дії, від 29 грудня 2021 р. № 1452 (Порядок № 1452)¹². Позитивними положеннями вказаних нормативно-правових актів є: надання можливості громадянам України співпрацювати із Силами спеціальних операцій ЗС; надання особам, залученим до конфіденційного співробітництва, статусу учасника бойових дій; наявність певних гарантій щодо соціально-правового захисту¹³.

3. Члени добровольчих формувань територіальної громади (громадяни України) знаходяться, на нашу думку, у більш привілейованих умовах, оскільки законодавець та уряд розробили комплексну нормативно-правову базу регулювання діяльності добровольчих формувань територіальної громади. Однак, як зазначають парламентарі та фахівці, залишаються ще не вирішеними окремі питання щодо соціально-правового захисту таких осіб (насамперед йдеться про прирівняння гарантій таких осіб до гарантій осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервистів в

за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с.; Кузнецов В.В. Правове забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Правова система України в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н.В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 452–484.

¹¹ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

¹² Кузнецов В.В. Правове забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Правова система України в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н.В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 452–484.

¹³ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.

особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом)¹⁴. Особливості активної фізичної протидії агресору таких пересічних осіб регламентуються Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК (насамперед, ст. 43-1 КК), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України та Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р., Порядком № 1448. Зокрема, частина 3 ст. 22 Закону України «Про основи національного спротиву» передбачає можливість лише для членів добровольчих формувань територіальних громад застосовувати під час виконання завдань територіальної оборони особисту мисливську зброю, стрілецьку зброю, інші види озброєння та боєприпаси до них у порядку, визначеному КМУ¹⁵. Такі умови не є оригінальними лише для цивільних осіб. Вони дублюють відповідні положення Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України¹⁶.

Проведене дослідження дало змогу визначити питання, які потребують відповідного нормативного врегулювання щодо осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС. Необхідно у Порядку № 1451 розширити та уточнити соціально-правові гарантії для осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; передбачити додаткові повноваження щодо активної фізичної протидії агресору в Законі України «Про основи національного спротиву»¹⁷.

У Законі України «Про основи національного спротиву» пропонуємо прирівняти гарантії членів добровольчих формувань територіальної громади до гарантії осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом.

¹⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації, соціального, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проект Закону України (реєстр. № 7578 від 22.07.2022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74606 (дата звернення: 17.01.2024); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації діяльності, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проект Закону України (реєстр. № 7578-1 від 25.07.2022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74613 (дата звернення: 17.01.2024).

¹⁵ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

¹⁶ Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 828. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-n#Text> (дата звернення: 17.01.2024).

¹⁷ Кузнецов В.В. Проблеми нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 105–111.